

Prof. dr hab. inż. arch. Maria Jolanta Sołtysik
Politechnika Gdańska
Wydział Architektury

Recenzja rozprawy doktorskiej

mgr inż. arch. Alicji Cykalewicz-Tymbarskiej pt. „Wybrane modernistyczne wzorce w architekturze niemieckiej na początku XX wieku i ich realizacja na terenie Pomorza Zachodniego”, wykonanej pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Adama M. Szymskiego w Katedrze Architektury Współczesnej, Teorii i Metodologii Projektowania Zachodniopomorskiego Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie

Podstawą dla opracowania recenzji jest uchwała Senatu Uniwersytetu Technologicznego w Szczecinie z dnia 13 września 2021 o powołaniu mnie na recenzenta w przewodzie doktorskim **mgr inż. arch. Alicji Cykalewicz-Tymbarskiej** oraz przesłana mi jednotomowa rozprawa doktorska Kandydatki zatytułowana **Wybrane modernistyczne wzorce w architekturze niemieckiej na początku XX wieku i ich realizacja na terenie Pomorza Zachodniego**. Rozprawa została na moją prośbę uzupełniona o streszczenie w języku angielskim.

A. ZAWARTOŚĆ ROZPRAWY

1. Temat i struktura rozprawy

Rozprawa doktorska mgr **Alicji Cykalewicz-Tymbarskiej** stanowi kontynuację badań nad modernistyczną architekturą Pomorza Zachodniego, podejmowanych przez środowisko historyków szczecińskich od około 2000 roku, przy czym w odniesieniu do okresu wczesnomodernistycznego (1900-1918 r.) jest to praca prekursorska. Nowym elementem badawczym jest ujęcie tematu poprzez wybrany przez Autorkę system wzorców, oparty – jak to deklaruje we wstępie - na teorii języka wzorców autorstwa Christophera Alexandra. Tak zakreślony temat rozprawy jest nie tylko bardzo ciekawy i ważny z historycznego punktu widzenia, ale również nowy w literaturze przedmiotu.

Praca jest bardzo obszerna. Składa się z tomu liczącego 272 strony, w którym zawarto wstęp, dwie główne części zawierające po 4 rozdziały każda, podsumowanie i wnioski, 11 tablic, spis rysunków, fotografii, tablic i źródeł, bibliografię oraz 6 aneksów. Tekst jest bogato ilustrowany – zawiera 58 rysunków, w większości planów archiwalnych oraz 23 fotografii ukazujących omawiane obiekty. Do tej liczby dodać jeszcze trzeba porównawcze studia rysunkowe układów zabudowy przeprowadzone w każdej z jedenastu tablic oraz ilustracje i porównawcze tabele zamieszczone w każdym z sześciu aneksów. Rozprawa jest więc bardzo dobrze podbudowana argumentacją analityczną, a przytoczone w bibliografii ponad 150 pozycji literatury świadczy o szerokich studiach literaturowych przeprowadzonych przez Autorkę i jej dobrej orientacji w piśmiennictwie dotyczącym omawianego tematu.

2. Część wstępna rozprawy (s. 5-22)

W pierwszym zdaniu Wstępu do rozprawy Autorka stwierdza słusznie, że „W krajobrazie kulturowym Pomorza Zachodniego wyróżniają się obiekty powstałe w pierwszych

dekadach XX wieku (...które...) wprowadzając nowe formy i materiały (...) stanowią odrębny, unikalny, odrębny wątek w materii krajobrazu”(s. 5). Czytamy dalej w tym samym, pierwszym akapicie Wstępu, że: „Spośród wielu wzorców którymi posługiwała się w tym okresie awangarda, do badań wybrane zostały trzy ściśle ze sobą powiązane (...): *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus*. Stwierdzenia te bardzo adekwatnie określają podjęty przez Kandydatkę temat rozprawy.

Przedmiotem badań jest – jak precyzuje Autorka – „sposób realizacji wybranych modernistycznych wzorców, obecnych w architekturze niemieckiej na początku XX wieku, na terytorium Pomorza Zachodniego” (s. 6). W płaszczyźnie teoretycznej ramy czasowe badań zostały określone na okres wilhelmiński lat 1888-1918, a w płaszczyźnie praktycznej ograniczone do późnego okresu wilhelmińskiego lat 1900-1918 (s. 6-7). Przedstawiony **stan badań** w pełni uzasadnia podjętą w rozprawie problematykę.

Jako **cel pracy** Autorka postawiła sobie „określenie relacji pomiędzy obiektami architektonicznymi powstałymi na terenie Pomorza Zachodniego w pierwszych dwóch dekadach XX wieku a rozwojem ruchu modernistycznego w architekturze niemieckiej” (s. 12). Przedstawiła przy tym **cztery założenia badawcze**, w których stwierdza m. in. że „wzorce ukształtowane na początku XX wieku przez (...) modernistów niemieckich stały się podstawą realizacji obiektów architektonicznych i zespołów urbanistycznych odpowiadających w sposób nowatorski na wyzwania współczesności” (s.12).

Na podstawie przyjętych założeń Alicja Cykalewicz-Tymbarska sformułowała następującą **TEZĘ badawczą**: „Realizacja na początku XX wieku na terenie Pomorza Zachodniego awangardowych obiektów architektonicznych miała ścisły związek z kształtowaniem się ruchu nowoczesnego w architekturze niemieckiej, o czym świadczy charakter relacji zachodzących pomiędzy tymi obiektami a wzorcami stanowiącymi elementy modernistycznego języka wzorców” (s.12-13).

Zastosowana metoda badawcza – jak pisze Autorka na str. 13 – „wyprowadzona została z teorii języka wzorców (...która) została rozwinięta w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przez Christophera Alexandra jego współpracowników z Uniwersytetu Berkeley (...)”, opublikowana m. in. w książce *A Pattern Language. Towns – Buildings – Construction* i stworzona „...jako narzędzie projektowe.” (s.13)

Pierwsza część rozprawy doktorskiej poświęcona została opisowi konkretnych modernistycznych wzorców, będących podstawą badań (s. 14), a druga część opisowi tych wzorców zrealizowanych na terenie Pomorza Zachodniego (s.15).

W celu rozpoznania zasobu pomorskich obiektów „posiadających cechy odpowiadające estetyce modernistycznej” (s. 15), które stały się przedmiotem rozważań w drugiej części pracy Pani Alicja Cykalewicz-Tymbarska przeprowadziła szeroko zakrojone **badania wstępne**. Pozwoliły one wyodrębnić na terenie Pomorza Zachodniego 734 obiekty datowane na okres pomiędzy przełomem XIX i XX wieku a wybuchem II wojny światowej. Ostateczne określenie grupy badawczej nastąpiło – jak pisze Autorka po zawężeniu przedmiotu badań do trzech wybranych modernistycznych wzorców *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus* (s. 18). W rezultacie ustaliła, że w odniesieniu do terenu Pomorza Zachodniego przedmiotem badań będzie dziewięć zespołów zabudowy, zlokalizowanych w następujących miejscowościach: cztery położone w granicach miasta Szczecina (Pogodno, Kosackenbergr, Oberbredow, Skolwin), jedna w bezpośrednim sąsiedztwie Szczecina (Maszewo), trzy w rejonie Drawska Pomorskiego (Jankowo, Drawsko Pomorskie, Żołędowo) i jedna w południowo zachodniej części Pomorza (Niepołocko).

Po tych ustaleniach we Wstępie przedstawiono jeszcze **podstawowe pojęcia i definicje** jakie występować będą w pracy (wilhelminizm, ruch modernistyczny/ruch nowoczesny, modernizm, modernistyczne pryncypia, wzorzec), a także stosowane w niej **zasady pisowni** niemieckich nazw i terminów.

3. Część I rozprawy: „Modernistyczne wzorce w architekturze niemieckiej w okresie wilhelmińskim” (s. 23-82)

Część ta stanowi szeroki przegląd idei artystycznych i architektonicznych, które ukształtowały ruch nowoczesny w architekturze niemieckiej lat 1888-1918. Część ta składa się z czterech rozdziałów. Otwiera ją Rozdział 1, przedstawiający uwarunkowania polityczne i gospodarcze epoki wilhelmińskiej, w tym także znaczny rozwój przemysłu i handlu, jaki miał wtedy miejsce.

Rozdział 2, zatytułowany „Ruchy reformatorskie w kulturze i sztuce okresu wilhelmińskiego” jest szerszy tematycznie. Znajdujemy w nim przedstawienie najprężniejszych kręgów kulturowych ówczesnych Niemiec, skupionych wokół takich miast jak Monachium, Darmstadt, Weimar, Drezno, Wrocław i Berlin oraz informacje o licznych inicjatywach artystycznych podejmowanych przez te ośrodki. Czytamy o roli, jaką w szerzeniu postaw reformatorskich odgrywały powstające wówczas stowarzyszenia i organizacje społeczne, w tym zwłaszcza założone w 1907 r. stowarzyszenie *Deutscher Werkbund*, a także takie organizacje jak *Dürerbund*, *Deutscher Bund Heimatschutz*, *Gartenstadtgesellschaft* czy *Bund Deutsche Architekten (BDA)*. Autorka nie pomija również znaczenia jakie dla tego procesu miał rozwój profesjonalnego rynku wydawniczo-prasowego, a w tym powstanie czołowego niemieckiego miesięcznika poświęconego architekturze jakim było „*Moderne Baukunst*”; podkreśla również rolę konkursów architektonicznych i wystaw artystycznych tego czasu. Omawia przy tym szerzej wystawę sztuki i rzemiosła w Dreźnie z 1906 r. oraz pierwszą wystawę Werkbundu w Kolonii z 1914 r., które to wystawy dały sposobność przedstawienia prac i idei teoretycznych takich indywidualności jak m. in. Herman Muthesius, Peter Behrens, Henry van de Velde i Walter Gropius.

Rozdział następny, trzeci, został poświęcony teoretycznym podstawom rozwoju nowoczesnej architektury w okresie wilhelmińskim. Stwierdzono w nim na wstępie, że od końca XIX wieku trwało w Niemczech intensywne poszukiwanie nowej formy stylowej dla nowej epoki, której źródłem mogło być z jednej strony połączenie różnych motywów historycznych i nowoczesnej konstrukcji szklano-stalowej (s. 42), a z drugiej lokalna tradycja budowlanej do której odnosił się kierunek nazwany *Heimatsschutzstil* (styl rodzimy). W konsekwencji też w okresie przed I wojną światową „ruch nowoczesny w architekturze niemieckiej nie wypracował jednoznacznie określonych zasad kształtowania formy”(s. 43). Jednocześnie Autorka szerzej analizuje rolę jaką w procesie poszukiwania nowego stylu odegrali dwaj architekci niemieccy: Herman Muthesius oraz Peter Behrens – zarówno przez swoje realizacje jak i dzieła teoretyczne. Stwierdza też, że rezultatem podejmowanych przez środowisko architektoniczne w Niemczech poszukiwań nowej architektury były „modernistyczne pryncypia” ruchu nowoczesnego, takie jak *Qualität*, *Zeitgeist*, *Idealformen*, *Sachlichkeit*, *Zweckmässigkeit* i *Gesamtkunstwerk*, które odegrały bardzo ważną rolę w kształtowaniu architektury modernistycznej (s. 52-56).

Kluczowe znaczenie dla tematu rozprawy ma Rozdział 4, zatytułowany „Modernistyczny język wzorców”. Autorka wyodrębnia w nim do dalszych badań trzy wzorce – *Gartenstadt*, *Kleinhaus* oraz *Landhaus* – i szeroko każdy z nich opisuje, przedstawiając ich

główne założenia ideowe, cechy charakterystyczne oraz modelowe przykłady realizacji. Dla wzorca *Gartenstadt* słusznie wybiera jako realizacje modelowe: miasto-ogród Hallerau, kilka osiedli firmy „Friedrich Krupp AG” w Zagłębiu Ruhry i miasto-ogród Falkenberg pod Berlinem. Analizując układy przestrzenne tych założeń Kandydatka w sposób bardzo ciekawy i celny przedstawia graficznie na trzech stronach (s. 62-64) występujące w nich charakterystyczne układy kompozycyjne zabudowy. Dla wzorca *Kleinhaus* – rozumianego jako dom dla niższych i średnich warstw społecznych budowany w zespołach miast-ogrodów lub przedmieść- i osiedli-ogrodów – podaje opisowo modelowy schemat układu funkcjonalnego, formę architektoniczną i sposób kształtowania zabudowy. Według podobnego schematu, uzupełnionego jeszcze o kryterium powiązania domu z ogrodem, strefowanie funkcjonalne i program pomieszczeń sanitarnych sprecyzowany został następnie modelowy wzorzec *Landhausu*, rozumianego jako dom dla wyższej klasy średniej. W tym wypadku Autorka zaznacza, że wille typu *Landhaus* obecne były w architekturze niemieckiej już od początków XIX wieku, lecz dopiero na początku następnego stulecia wykształcił się modernistyczny wzorzec *Landhausu*, który „dopuszczał bardzo dużą swobodę kształtowania formy”, od klasycznej i wernakularnej do nowoczesnej (s. 73). Jako wzorcowe realizacje *Landhausu* przedstawiono w rozprawie cztery dzieła każdego dwóch wybitnych architektów ruchu nowoczesnego w Niemczech – Hermana Muthesiusa i Petera Behrensa.

Analizując wzorce *Gartenstadt* i *Kleinhaus* Alicja Cykalewicz-Tymbarska wyodrębniła dla nich trzy fazy rozwojowe (s. 59-60, 68): fazę I - kształtowania się wzorca (do 1906 r.), fazę II - testowania wzorca (lata 1906-1920) i fazę III – stosowania wzorca (po 1920 r.). Natomiast dla wzorca *Landhaus* fazę kształtowania do 1905 r., fazę testowania w latach 1905-1915 i fazę stosowania po 1915 r. (s. 74).

4. Część II rozprawy: „Realizacje wybranych modernistycznych wzorców na terenie Pomorza Zachodniego (s. 83-193)

Część ta składa się z czterech rozdziałów. Rozdział 5 (numeracja rozdziałów jest ciągła w całej rozprawie) otwiera omówienie uwarunkowań naturalnych Pomorza Zachodniego, sytuacji demograficznej oraz rozwoju gospodarczo-przestrzennego Pomorza w końcu XIX i na początku XX stulecia. W sposób szeroki Kandydatka następnie przedstawia kulturę Pomorza Zachodniego okresu wilhelmskiego, podkreślając znaczenie działających tu wówczas licznych stowarzyszeń kulturalnych, muzeów i galerii, a także kwitnącego ruchu teatralnego i muzycznego. Sytuacja ta miała swe oparcie w rozwoju edukacji – z jednej strony szczebla podstawowego, związanego z wprowadzeniem szkolnictwa powszechnego, a z drugiej z rozwojem szkolnictwa akademickiego. Uzupełnieniem tego obrazu jest przedstawienie regionalnej kultury budowlanej Pomorza Zachodniego, opartej na wernakularnej tradycji architektury ryglowej i ceglanej.

Trzy następne rozdziały poświęcono przykładom realizacji na terenie Pomorza Zachodniego trzech wzorców: *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus*. Wzorzec *Gartenstadt* (Rozdział 6) omówiony został na przykładzie pięciu pomorskich osiedli ogrodowych: trzech wchodzących w skład dużego przedmieścia-ogrodu Szczecin-Pogodno, budowanego etapami w latach 1900-1937 (koloni *Neu Westend*, koloni *Braunsfelde* i osiedla *Ackermanshöhe*) oraz dwóch mniejszych zespołów ogrodowych położonych w innych dzielnicach Szczecina (osiedle *Kosackenbergr* i osiedle *Oberbredow*). Wszystkie te zespoły te Autorka omawia szczegółowo, przedstawiając historie ich budowy, układ przestrzenny i stan ochrony. Następnie przeprowadza analizę relacji pomiędzy nimi a modelowym wzorcem *Gartenstadt*, dochodząc

do wniosku, że „...’Pogodno 1909’ można uznać na najwcześniejszą modelową aplikację wzorca *Gartenstadt* na Pomorzu Zachodnim”, a „osiedle *Ackermanshöhe* można określić jako modelową aplikację wzorca *Gartenstadt*, służącą jako jądro urbanizacji ogrodowego przedmieścia Szczecina” (s. 112).

Z kolei Rozdział 7 poświęcono przykładom realizacji wzorca *Kleinhaus* na Pomorzu Zachodnim. Na wstępie Autorka stwierdza, że najciekawsze realizacje tego wzorca znajdujemy w osiedlach ogrodowych *Ackermanshöhe*, *Oberbredow* i *Kosackenbergr* oraz w sześciu zespołach pracowniczych – kolonii *Alte Kolonie* przy papierni *Feldmühle* pod Szczecinem, kolonii pracowników elektrowni w Maszewie, zespołu domów pracowników rolnych w Jankowie, zespołu domów w majątku *Mittelfelde* (Żołędowo), zespołu domów w majątku *Goltzengut* na przedmieściu Drawska Pomorskiego oraz zespołu domów w Niepołocku. Po kolei też omawia układy przestrzenne i zabudowę każdego z tych zespołów, zwracając uwagę na to, że niektóre z nich były autorstwa takich wybitnych architektów jak Hermann Muthesius (część osiedla *Ackermanshöhe*), Walter Gropius (domy w Jankowie, Żołędowie i majątku *Goltzengut*), czy Paul Thiersch (domy w Niepołocku), a niektóre architektów mniej znanych takich jak Eugen Wechselmann, Ernst Müller i Richard Brodersen (część osiedla *Ackermanshöhe*) oraz Adolph Dahl (osiedle *Kosackenbergr* i *Oberbredow*). Przeprowadzone analizy doprowadziły Kandydatkę do wniosku, że najbardziej wierne wzorcowi pod względem układu funkcjonalnego i rozwiązań formalnych były domy zaprojektowane przez Hermanna Muthesiusa, które można uznać za w pełni modelową aplikację wzorca *Kleinhaus* (s.147), podobnie zresztą jak realizacje Eugena Wechselmanna, Ernsta Müllera oraz Richarda Brodersena (s. 167). Natomiast rozwiązania zaproponowane przez Waltera Gropiusa i Paula Thierscha traktować trzeba jako bardzo interesujące autorskie interpretacje tego wzorca (s. 148). Rozważania te zostały dobrze zilustrowane planami i widokami charakterystycznych przykładów tej zabudowy.

Tematem Rozdziału 8 są przykłady realizacji wzorca *Landhaus* na terenie Pomorza Zachodniego. Autorka pisze, że wzorec ten był bardzo popularny w architekturze Pomorza już od początków XIX wieku (por. s. 73), jednak do analizy w rozprawie wybrała tylko obiekty z lat 1909-1914. Wśród nich znalazło się kilkanaście domów na terenie szczecińskiego osiedla *Ackermanshöhe*, w tym trzy zaprojektowane przez Adolfa Thesmachera, którego określiła jako „jednego z najbardziej awangardowych architektów zachodniopomorskich” (s. 160). Poza tym zajęła się bliżej również dwiema realizacjami willowymi o widocznych wpływach angielskiej i niemieckiej architektury wernakularnej (w tym jedną w Drawsku Pomorskim, autorstwa Waltera Gropiusa), oraz willą *Syla* w Niepołocku zaprojektowaną przez Paula Thierscha. W podsumowaniu tego rozdziału Alicja Cykalewicz-Tymbarska stwierdza, że najwyższy stopień zgodności z wzorcem posiadają dwie analizowane przez nią wille, osiem realizacji posiada pełen stopień aplikacji wzorca, cztery obiekty stanowią przykład autorskiej jego interpretacji, a siedem cechowało się niską z nim zgodnością. Jak podkreśla Autorka, szczególną pozycję pośród tej realizacji zajmuje willa *Syla*, którą „należy uznać za wybitną autorską aplikację wzorca *Landhaus*, wcielającą w życie modernistyczne pryncypia *Qualität*, *Zeitgeist*, *Idealformen*, *Sachlichkeit* i *Zweckmässigkeit* oraz *Gesamtkunstwerk*” (s. 193).

5. Podsumowanie i wnioski rozprawy (s. 194-206)

Zakończeniem rozprawy jest część zatytułowana „Podsumowanie i wnioski”, zawierająca trzy rozdziały. Rozdział 9 stanowi podsumowanie wyników badań, które traktować można jako 6-stronnicowe streszczenie rozprawy.

Następnie w krótkim, 4-stronnicowym Rozdziale 10 Autorka przeprowadziła „Dowód tezy badawczej”, uznając że dla jej udowodnienia konieczne było wykazanie że:

1. „czas realizacji odpowiada pierwszej lub drugiej fazie recepcji wzorca”
2. „obiekty w znacznym stopniu odpowiadają charakterystycznym cechom wzorca”
3. „pomiędzy obiektami a wzorcem zachodzą relacje takie jak: sondowanie, aplikacja modelowa, aplikacja autorska lub polemika, świadczące o twórczym wkładzie wnoszonym przez autorów obiektów w rozwój myśli architektonicznej”

Następnie Kandydatka stara się na stronach 200-204 udowodnić te trzy założenia, powtarzając w skrócie argumenty występujące w głównej części rozprawy.

Rozprawę kończą „Wnioski” (Rozdział 11), w których czytamy, że:

- wyniki badań dają podstawę do udowodnienia postawionej tezy;
- na podstawie uzyskanych wyników możliwe jest określenie uaktualnionego stanu wiedzy na temat przedmiotu badań;
- pozyskana wiedza jest przydatna dla potrzeb badań w dziedzinie teorii architektury współczesnej, metodologii projektowania i historii architektury;
- poszerzenie stanu wiedzy wynikające z przeprowadzonych badań ujawnia nowe problemy badawcze i daje możliwość postawienia nowych pytań badawczych;
- obiekty wskazane w pracy jako wartościowe przykłady modernistycznych wzorców *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus* na Pomorzu Zachodnim powinny zostać objęte ochroną prawną a proces ich rewaloryzacji powinien uzyskać wsparcie. Z tymi wnioskami trzeba się w większości zgodzić – być może za wyjątkiem przydatności rozprawy do metodologii projektowania.

Wprawdzie powyższe wnioski kończą zasadniczy tekst rozprawy, to jednak trzeba wspomnieć, że Autorka załączyła do tekstu jeszcze 6 obszernych aneksów o ważnej zawartości faktograficznej. Pierwsze trzy aneksy poświęcone są kolejno modelowym przykładom trzech wzorców: *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus*. Aneks 4 zawiera zestawienie porównawcze obiektów zrealizowanych na Pomorzu Zachodnim odpowiadających wzorcom *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus*, natomiast Aneks 5 i 6 kolejno przykłady realizacji wzorców *Gartenstadt* i *Kleinhaus* na tym terenie w pierwszych latach po zakończeniu I wojny światowej.

B. OGÓLNA OCENA ROZPRAWY

W pierwszym rzędzie należy z dużym uznaniem przyjąć wybrany przez Panią Alicję Cykalewicz-Tymbarską temat rozprawy, dotyczący wczesno modernistycznej architektury XX wieku. Nie jest to bowiem temat podejmowany często w piśmiennictwie historycznym, które w kontekście początków modernizmu sięga najchętniej do lat dwudziestych i trzydziestych XX stulecia. W odniesieniu do terenów Pomorza Zachodniego przedłożona rozprawa stanowi przy tym pracę w dużej mierze prekursorską.

Na uznanie zasługuje również bardzo szeroki wachlarz problematyki badawczej, analizowanej przez Autorkę. Chodzi tu zarówno o przyjęty w rozprawie zakres czasowy, obejmujący różnorodną kulturowo epokę wilhelmińską (1888-1918), jak i przyjęty zasięg terytorialny obejmujący całe Pomorze Zachodnie, jak również przedstawione przez Kandydatkę wielowątkowe zagadnienia historyczne – od rozwoju kulturowo-architektonicznego Niemiec w tym okresie, poprzez głośne wówczas europejskie wzorce

ideowe w architekturze i ich autorów, aż do aplikacji tych wzorców w krajobrazie urbanistycznym i architektonicznym regionu pomorskiego.

Trzeba przy tym podkreślić, że wszystkie poruszane przez Alicję Tymbarską-Cykalewicz zagadnienia analizowane są dogłębnie i szczegółowo, z dużym znawstwem problematyki oraz literatury przedmiotu. W toku analiz Autorka posługuje się bogatym materiałem ilustracyjnym – w tym zarówno archiwalnym jak i specjalnie przez siebie opracowanym – oraz zestawieniami tabelarycznymi, pozwalającymi na wielocłonowe studia porównawcze. W rezultacie też udało się jej zgromadzić bardzo obszerny materiał faktograficzny i interpretacyjny, który stanowić może punkt wyjścia dla dalszych badań, a także – co bardzo ważne – podstawę do objęcia ochroną najcenniejszych omawianych obiektów i zespołów. Został też w pełni zrealizowany zadeklarowany na wstępie cel badawczy, a więc ukazanie relacji pomiędzy obiektami architektonicznymi powstałymi na terenie Pomorza Zachodniego w pierwszych dwóch dekadach XX wieku a rozwojem ruchu modernistycznego w architekturze niemieckiej (s. 12).

Struktura pracy jest w większości logiczna i przejrzysta, za wyjątkiem części wstępnej rozprawy, do której można przedstawić kilka wątpliwości i uwag krytycznych, o czym mówić będę jeszcze poniżej. Tekst napisany jest dobrym, potoczystym językiem; jest też starannie zredagowany i praktycznie nie zawiera większych błędów redakcyjnych – może za wyjątkiem tego, że Autorka w przypisach i bibliografii nie wyróżnia kursywą tytułów dzieł, a w przypisach w wielu miejscach przywołuje bezpośrednio pod sobą kilkakrotnie to samo źródło w pełnym brzmieniu tytułu (por. strony 48, 42, 45, 78 i inne), zamiast stosować powszechny w takich wypadkach skrót (ibidem).

Za ważne i oryginalne osiągnięcie badawcze Kandydatki uważam przedstawienie wybranych obiektów i zespołów architektonicznych Pomorza Zachodniego jako realizacji trzech ważnych wczesno modernistycznych idei przestrzennych – idei miasta-ogrodu (*Gartenstadt*), idei małego domu (*Kleinhaus*) i idei willi w ogrodzie (*Landhaus*).

Za ciekawe poszukiwanie analityczne trzeba też uznać zastosowanie metody badawczej opartej na porównaniu „wzorec – aplikacja wzorca”, a polegającej na przedstawieniu wybranych trzech wzorców wczesno modernistycznych oraz ukazaniu sposobu ich aplikacji na terenie Pomorza Zachodniego. Jednakże deklarowane przez Kandydatkę oparcie się w tej mierze na opracowanej przez Christophera Alexandra metodzie projektowej języka wzorców budzi szereg wątpliwości.

C. UWAGI KRYTYCZNO-DYSKUSYJNE

O ile bardzo wysoko oceniam część analityczno-porównawczą rozprawy, to mam pewne zastrzeżenia do jej założeń metodologicznych, przedstawionych we Wstępie i powtórzonych we Wnioskach pracy. Odniosę się do nich w kilku punktach.

1. Teza rozprawy

W przedstawionej na stronie 12-13 jedynej tezie pracy Autorka pisze, że „Realizacja na początku XX wieku na terenie Pomorza Zachodniego awangardowych obiektów architektonicznych miała ścisły związek z kształtowaniem się ruchu nowoczesnego w architekturze niemieckiej, o czym świadczy charakter relacji zachodzących pomiędzy tymi obiektami a wzorcami stanowiącymi elementy modernistycznego języka wzorców”.

Zdziwienie może budzić to, że w tezie mowa dość enigmatycznie o „wzorcach stanowiących elementy modernistycznego języka wzorców”, bez wskazanie o jakie wzorce chodzi. A przecież te konkretne, wybrane do analiz wzorce Autorka wskazuje już **w pierwszym akapicie rozprawy**, gdzie czytamy „Spośród wielu wzorców, którymi posługiwała się w tym okresie awangarda, do badań wybrane zostały trzy ściśle ze sobą korespondujące (...): *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus*” (s. 6). **Niestety w tezie o tych trzech wzorcach nie wspomniano, choć to właśnie ich dotyczy cała praca.**

2. Wybór wzorców do analizy

Sposób dokonanego przez Autorkę wyboru wspomnianych wyżej trzech wzorców i jego uzasadnienie budzi także pewne wątpliwości. W co najmniej kilku miejscach rozprawy Autorka wspomniana, że „wzorców, którymi posługiwała się w tym okresie awangarda było wiele” (s. 6 i 56). W tekście o tych wielu wzorcach pisze jednak bardzo mało konkretnie. Wspomina o nich tylko w jednym miejscu na stronie 56-57, jako o wzorcach „związanych z realizacją nowych potrzeb funkcjonalnych, z rozwojem technicznym, w tym z energetyką, komunikacją i infrastrukturą komunalną”, stwierdzając też że według nowych wzorców „realizowane były zakrojone na szeroką skalę rządowe programy inwestycyjne, takie jak budowa sieci szkół wiejskich, czy leśniczówek”. Pośród tych dość enigmatycznie określonych przykładów konkretnie z nazwy wymienia tylko trzy wzorce: „pałac przemysłu” poszukujący formy dla obiektów przemysłowych, „kuchnia mieszkalna” realizowana w domach typu *Kleinhaus* i „wzorzec wielobocznego ryzalitu” stosowany w architekturze mieszkaniowej (s. 57). Tak zakreślona paleta funkcjonujących wzorców modernistycznych, którymi – jak twierdzi Autorka – „posługiwała się wówczas awangarda” wydaje się mocno niespójna i mało przekonująca.

Również uzasadnienie dokonanego w rozprawie wyboru wzorców *Gartenstadt*, *Kleinhaus* i *Landhaus* pozostawia wyraźny niedosyt. Wyjaśnienie tego problemu znajdujemy bowiem jedynie w kilku zdaniach na stronie 13 i 56. Czytamy tam, że „wybrane wzorce muszą spełniać dwa zasadnicze warunki: po pierwsze muszą diagnozować i rozwiązywać problem przestrzenny występujący na terenie Pomorza Zachodniego, po drugie zaś charakterystyczne cechy wybranych wzorców muszą być zdefiniowane w tekstach źródłowych”(s. 13). Na stronie 56 zaś znajdujemy stwierdzenie, że „w skali urbanistycznej najbardziej dominującym zjawiskiem było odrzucenie XIX-wiecznego wzorca zabudowy kwartałowej, a wraz z nim wzorca kamienicy czynszowej”, oraz że „poszukiwania nowych modeli przestrzennych (...) zaowocowały adaptacją do warunków niemieckich angielskiej idei miasta-agrodu *Gartenstadt* (...), a razem z nią wzorców (...) *Kleinhaus* i *Landhaus* (s. 56). (...) Należały one do najlepiej zdefiniowanych i najszerzej opisywanych w literaturze (...), które odcisnęły szczególnie silny ślad w architekturze tego okresu (...) i zajmowały (...) wysokie miejsce w strukturze modernistycznego ‘języka wzorców’(...)(s. 57).

Z tej argumentacji wynika najwyraźniej, że Kandydatka nie dostrzega, iż na początku XX wieku w Niemczech i w całej Europie bardzo pręźnie rozwijał się także ruch reformy zabudowy czynszowej i śródmiejskiej, oparty zwłaszcza o dwie głośne w tamtym czasie koncepcje. Pierwszą była idea Francuza Eugène Hénarda dotycząca nowej idei kształtowania zabudowy mieszkaniowej, nazwanej *boulevard a redans* z 1903 r. i proponującej wprowadzenie zielonych dziedzińców w pierzei przyulicznej. Drugą zaś koncepcją była wypromowana przez Niemca Alfreda Gessnera w 1909 r. idea nowego kształtowania kamienicy czynszowej, jako domu o zredukowanych oficynach, z zielonym dziedzińcem

wewnętrzny. Obie te koncepcje były jak na tamten czas bardzo nowatorskie, miały mocną podbudowę teoretyczną i proponowały charakterystyczne rozwiązania przestrzenne, zastosowane w wielu rozpoznawalnych realizacjach w całej Europie. Z pewnością też w początkach XX wieku należały do ważnych wzorców modernistycznych w architekturze i urbanistyce. W pracy tych wzorców – jak i wielu innych – jednak nie uwzględniono. **Z tym pominięciem zgodzić się można by było tylko wtedy, gdyby w jednej z tez wskazano istotne z punktu widzenia celów rozprawy kryterium wyboru analizowanych wzorców, a więc ich wiodącą rolę w kształtowaniu się ruchu nowoczesnego.**

Widać stąd, że dla właściwego uzasadnienia dokonanego w pracy wyboru wzorców – obok sformułowanej przez Autorkę jednej tezy, powinna zostać postawiona także druga, która nie tylko wskazywałaby konkretnie jakie wzorce wybrano do analizy, ale również wskazywałaby istotne dla celów rozprawy kryterium dokonanego wyboru. Ta druga teza rozprawy powinna więc brzmieć: **WIODĄCĄ ROLĘ W KSZTAŁTOWANIU SIĘ RUCHU NOWOCZESNEGO W ARCHITEKTURZE NIEMIECKIEJ POCZĄTKÓW XX WIEKU ODEGRAŁY TRZY WYBRANE DO BADAŃ WZORCE WCZESNO MODERNISTYCZNE: GARTENSTADT, KLEINHOUS I LANDHAUS.** Dopiero wprowadzenie tej drugiej tezy zapewniłoby spójność metodologiczną rozprawy.

3. Zastosowane metody badawcze

W akapicie poświęconym metodom badawczym Autorka pisze, że „Zaproponowana w pracy metoda badawcza wyprowadzona została z teorii języka wzorców (... która ...) została rozwinięta w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przez Christophera Alexandra i jego współpracowników z Uniwersytetu w Berkeley (...)” (s. 13). Kandydatka nie wspomina przy tym, że w całej pracy stosuje jednak przede wszystkim powszechne dla dziedzin historycznych metody badawcze: metodę analizy historycznej, analizy porównawczej, studiów źródłowych, studiów bibliograficznych i badań terenowych. Mówi tylko o języku wzorców Alexandra. Przywołuje przy tym głównie jego publikację pt. *Język wzorców. Miasta, budynki. Konstrukcje*, w której autor pisał we wstępie: „Możesz używać tego języka gdy pracujesz razem z sąsiadami nad ulepszeniem waszego miasta i osiedla lub ze swoją rodziną, projektując wasz dom, albo z innymi ludźmi, z którymi stworzycie projekt biura, warsztatu czy budynku publicznego, na przykład szkoły. Możesz posługiwać się nim jak przewodnikiem w trakcie procesu budowania” (s. XXIX). Język wzorców Aleksandra stworzony więc został jako narzędzie do projektowania – co zresztą konstatuje również Kandydatka na stronie 13.

I tu pojawiają się problemy, bo wszystkie prowadzone w rozprawie analizy różnią się bardzo istotnie od tych prowadzonych przez Christophera Alexandra.

1. Rozbieżności te ujawniają się już na poziomie przyjętych w obu pracach definicjach wzorca. Na stronie 13 Alicja Cykaiewicz-Tymbarska pisze, że „zgodnie z definicją wzorca sformułowaną przez Aleksandra „Każdy wzorzec opisuje problem stale pojawiający się w otoczeniu człowieka i podaje istotę rozwiązania tego problemu w sposób (...) ogólny i abstrakcyjny”. Tyle tylko, że definicja ta w przytoczonym brzmieniu sformułowana została nie przez Alexandra, ale przez Krzysztofa Lenartowicza na stronie XIX, we wstępie do polskiego czytelnika książki *Język wzorców. Miasta, budynki. Konstrukcje*. Ale Autorka przytacza jeszcze jedną definicję wzorca, powołując się ponownie na rzekomy cytat z dzieła Aleksandra. Mianowicie na stronie 20 rozprawy czytamy, że w myśl teorii Alexandra, wzorzec to „sprawdzona koncepcja, która opisuje problem powtarzający się wielokrotnie w

określonym kontekście, działające na niego siły oraz podaje rozwiązanie w sposób abstrakcyjny”. Takiej definicji również nie znajdujemy w książce Alexandra, a zestawianie różnych użytych przez niego w różnym kontekście słów w jedną definicję – jak to zrobiono na przywołanej stronie 20 w rozprawie - trzeba uznać za, delikatnie mówiąc, niewłaściwe.

2. Zastosowane przez Autorkę w rozprawie metody opisu i analizy wybranych wzorców są zupełnie inne niż w przywoływanej przez nią książce *Język wzorców...* Christophera Alexandra. Na stronie XXIX podaje on bardzo precyzyjnie układ typograficzny przedstawianych przez siebie analiz każdego wzorca. A więc po rycinie przedstawiającej archetypowy przykład danego wzorca „następuje akapit (...) tłumaczący w jaki sposób dany wzorec pozwala uzupełnić pewne większe wzorce, (...) dalej tłustym drukiem zapisany nagłówek, który w jednym lub dwóch zdaniach ujmuje istotę problemu. Pod nagłówkiem zawarta jest zasadnicza treść zagadnienia, która (...) przedstawia doświadczalne tło wzorca (...) oraz różne sposoby, w jakie wzorec może być realizowany (...). Następnie znowu tłustym drukiem podawane jest rozwiązanie – serce wzorca (...). To rozwiązanie ma zawsze formę instrukcji, abyś dokładnie wiedział, co trzeba zrobić, żeby zbudować wzorec. Poniżej znajduje się obrazujący owo rozwiązanie schemat, opatrzony napisami wskazującymi jego główne składniki” (koniec cytatu). Przedstawiane w ten sposób przez Aleksandra opisy poszczególnych wzorców są bardzo krótkie – jedynie trzy lub cztery strony małego formatu – razem ze stroną tytułową i ilustracjami. Jest tak, bo celem tego dzieła było stworzenie narzędzi projektowych, ujmujących problem w sposób jak najbardziej zwięzły i wskazujących krótkie rozwiązania.

Natomiast funkcja i zawartość opisów i analiz czynionych przez Autorkę są zupełnie inne – skonstruowane nie jako narzędzie projektowe, lecz rozprawa historyczna. Opisy wzorców angażują szeroki wachlarz metod historycznych i aparatu źródłowego. Są wielostronicowe – przykładowo opisy realizacji wzorca *Kleinhaus* na Pomorzu Zachodnim zajmują 47 stron (113-160) formatu dwa razy większego niż format książki Aleksandra. Zawierają charakterystykę lokalizacji wszystkich obiektów i zespołów, cały szeroki kontekst historyczny powstania każdego z nich, autorów poszczególnych realizacji wraz z ich etosem twórczym, wielowątkowe charakterystyki cech przestrzennych zabudowy, zarówno w kontekście funkcjonalnym jak i architektonicznych, wreszcie analizę relacji każdego z obiektów z modelowym wzorcem w trzech historycznych fazach jego kształtowania. Wszystkie te analizy nie mają wiele wspólnego z analizami Aleksandra.

Kandydatka stosuje natomiast w pracy dość często w historiografii spotykaną metodę porównywania wzorca modelowego i jego aplikacji. Jednakże do tej dość oczywistej w naukach historycznych metody porównawczej zaproponowanej w książce Alexandra język wzorców nie jest potrzebny. Dowodem tego, że również w rozprawie Alicji Cykałowicz-Tymbarskiej metoda Alexandra nie jest specjalnie potrzebna niech będzie fakt, że Autorka przywołuje tę metodę jedynie we Wstępie – ostatni raz na stronie 21. Na kolejnych 250 stronach tekstu, czyli aż do końca rozprawy, przywołuje ją jeszcze tylko raz – w jednym z wniosków końcowych, powtarzając zresztą jeszcze raz za wstępem, że „zastosowana w pracy autorska metoda badawcza wyprowadzona została z rozwiniętej przez Christophera Alexandra teorii języka wzorców” (s. 204).

Powstaje więc pytanie – gdzie i w jaki sposób w rozprawie rzeczywiście zastosowano metodę wyprowadzoną z „Języka wzorców” autorstwa Christophera Alexandra? Trudno mi znaleźć na to odpowiedź....

Nie mniej jednak, wspomniane powyżej uwagi krytyczne mają charakter dyskusyjny i nie zmieniają generalnie bardzo pozytywnej oceny przedstawionej rozprawy.

D. PODSUMOWANIE OCENY

Rozprawa doktorska Pani Alicji Cykalewicz-Tymbarskiej zatytułowana „Wybrane modernistyczne wzorce w architekturze niemieckiej na początku XX wieku i ich realizacja na terenie Pomorza Zachodniego”, przygotowana pod kierunkiem prof. dr hab. inż. arch. Adama M. Szynskiego podejmuje istotny w historiografii architektonicznej Pomorza Zachodniego problem badawczy, przedstawia go wnikliwie i wyczerpująco oraz realizuje postawiony przez siebie cel badawczy. **Praca stanowi oryginalne rozwiązanie problemu naukowego, wykazując przy tym bardzo dobrą ogólną wiedzę teoretyczną Kandydatki, dobry warsztat badawczy oraz umiejętność samodzielnego prowadzenia pracy naukowej.** W tym sensie z pełnym przekonaniem stwierdzam, że rozprawa doktorska Pani Alicji Cykalewicz-Tymbarskiej spełnia warunki stawiane przez „Ustawę z dnia 14 marca 2003 roku o stopniach naukowych i tytule naukowym oraz o stopniach i tytule w zakresie sztuki” (Dz. U. Nr 65 poz. 595, z późniejszymi zmianami). Wniosuję więc o dopuszczenie jej do publicznej obrony.

Ze względu na w dużym stopniu prekursorski charakter badań i bardzo istotne poszerzenie zakresu wiedzy historycznej dotyczącej badanego tematu wniosuję też o wyróżnienie rozprawy.

Gdańsk, 6 grudnia 2021

Prof. dr hab. inż. arch. Maria Jolanta Sołtysik

